

Ostivm Flvminis o Delta de l'Ebre?

per Ramon MIRAVALL

No ens pot moure l'establiment d'una teoria. Tampoc no en resucitem cap altra de les que han mogut els geògrafs i els historiadors al llarg d'un concret procés especulatiu quant a objectius, especialització, condicionaments i metodologia adient. Volem suscitar el problema del desenvolupament del delta de l'Ebre perquè no el veiem convenientment considerat i la bibliografia no l'ha plantejat dins d'una consideració formal. Cosa certa és tanmateix que, mentre que ens manqui una sistemàtica investigació arqueològica, estem privats dels testimonis elementals per eixamplar les coneixences.

Fem per presentar-lo de tal manera, per raó de veure'l lligat amb una problemàtica considerable en el marc de la geografia humana, encara que les premisses acceptables no poden admetre's com un bloc monolític.

Entenem que l'antic sector tortosí ens presenta, almenys, dues etapes inicials i condicionades per uns factors econòmics, polítics i militars. L'etapa romana es planteja d'una manera més radicalitzada a desgrat d'ésser, en principi, una perllongació de les precedents en raó dels problemes i *status* hereditat. Som del parer que cal estudiar la cultura pre-romana en un sentit polivalent, amb incidència de mòbils, com a conseqüència perenne però d'un factor primari que està íntimament afectat per la distribució geogràfica i les possibilitats econòmiques que genera.

La bibliografia ens amoïna de teories, gairebé ens deixa negats per al raonament. Els geògrafs antics i moderns, a través d'una abstracció formal, semblen però posar-se d'acord en concretar una etapa iler-cavònica i una altra de pre-iler-cavònica o ibera. Ens explicarem tot i fent, sistemàticament, un ús comparat de textos mentre que bandegem la qüestió d'una credibilitat conceptual i geogràfica.

L'*Ora Marítima* destria correctament ambdues fases històriques. Informa quant a unes ciutats pretèrites (Hylaòtès, Hystria, Sarna, Labedònia...) i que calia situar acostades a l'Ebre. La capitalitat territorial sembla radicar a Tyriche. Atribuïrem a Plini i a Ptolomeu la capitalitat de Dertosa i l'existència, al seu hinterland, d'altres ciutats com Sigarra Tiarulia, Theana, Adeba, Biscarguis, Cartago Vetus i el Portus Tenebrius... Cosa certa és que constitueixen un excès de ciutats dintre d'una regió ben delimitada encara que, veritablement, entre uns plantejaments i altres, amb les al·lusions, hi ha un gruixut feix de segles que no solen rebre consideració: la cronologia és el gran factor desconegut i olímpicament rebutjat.

Sembla ésser que els romans estaven en què la presència grega a Catalunya era anterior a la guerra d'Ilió, o que eren fundacions pre-massaliotes o, almenys, establiments majoritàriament fundats en els segles IX-VIII a. de C.

El gruix informatiu dels geògrafs antics mena a pensar que tals establiments o ciutats foren destruïts durant la I Guerra Púnica. Després d'Alàlia es féu de l'Ebre la frontera entre els hellènic-romans i els púnics, el qual fet sembla frenar el redreçament socio-econòmic del sector, a desgrat d'haver-hi una efímera revifalla. Aquell primer cicle sembla doncs com si conclogués al segle VI a.C., el segon a la ratlla del segle III, mentre que al segle I a.C. s'alça tot un nou món romà.

Persistim en fugir d'una temptativa de teoritzar la reconstrucció històrica, i falquem uns motius de base que poden possibilitar la reconsideració tot i anant més enllà de les antigues descripcions i de les teoritzacions modernes. Ens mou però el desig d'acoblar l'aportació textual a la realitat geològica. Aquest és un fet elemental que no trobem plantejat pels comentaristes, i és una llàstima perquè els antics geògrafs solen presentar-ho prou clar. Digerit doncs l'allau informatiu, situem-nos-hi per sobre i raonem davant del mapa geològic de Catalunya.

Hem de comptar amb la barrera que forma la Serralada Interior i amb el pas que obre entre La Pedrera (Campredó) i el Montsià: comprovem com el cretàcic arriba fins a Soldevila i presenta l'illot veí a Campredó (alguns el concreten com Cap Redó). Aquest conjunt majoritari forma un nucli envoltat pel quaternari travertínic, el qual impera també a la dreta del riu. Servem com, llevat d'unes illes pliocèniques a la zona de Campredó, la resta de terres corresponen al quaternari actual. Què ens suggereix aquesta distribució?

Des de Campredó a L'Aldea es forma com un gran promontori (el promontori o Portus Tenebrius?) degut al travertínic. El Montsià, a l'altra banda, constitueix una gran massa que es perllonga pel Montsià i entre ambdues ribes se'ns presenta un pas, relativament estret, entre Amposta i La Carrova. Obert aquest sobre la roca travertínica comença llavors a eixamplar-se fins aconseguir l'amplitud màxima entre Tortosa i Roquetes (vora 2 km). Minva llavors, no gaire, fins a Bitem i l'amplada es manté fins a Xerta-Tivenys. Des d'aquest punt el riu és completament diferent, encaixonat com va entre grans muntanyes.

Cal adonar-se que estem reafirmant la desembocadura a l'Assut, que hem prescindit dels nivells del quaternari actual per sobre del nivell de les aigües. La multisecular aportació de llims i còdols es dipositava encara al fons de l'estuari, en l'aiguabarreig.

Darrerament hem treballat en un estudi sobre les torres comarcals. Per entendre'ns calgué estudiar-les sobre un mapa en el qual aplegàvem unes extorres, magistralment i matemàticament disposades (i tornades a obrar al llarg dels segles), en bona part eren aquelles mateixes que Titus Livi, en situar-se *in agro ilercaonensium*, o *ad flumen Iberis*, o *in ostio fluminis*, deia: *Multas et locis altis positas turris Hispania habet: quibus et speculis et propugnaculis adversus latrones utuntur*. Les torres, tot just, comencen a alçar-se a Xerta-Tivenys per recórrer la perifèria travertínica en seguir el riu i el litoral marítim. Les que resten sobre quaternari actual són medievals o posteriors encara. Tot l'antic estuari, des de l'Assut, restava així defensat i controlat com n'estava la costa marítima: aquesta profunda gorja de l'Ebre ha d'ésser la raó de les etapes històriques alludides. Ara, inevitablement, hem de caure en teoritzacions marginals.

Entre les possibilitats podem acceptar (per què no?) una inicial descoberta dels navegants de la Focça jònica i l'establiment d'unes rutes comercials regulars per la Mediterrània occidental. La descoberta els havia de portar a la *Ἰβηρα ποταμνο* (potser que al segle I, per a Polibi, ja era *ποταμος*, però *ostium*

era per a Livi) i a la seva exploració. El resultat els ratificaria la línia comercial Ebre-Segre, la posterior germanor entre ilergets i ilercaons que reafirma l'hostilitat dels invasors cosetans que ocupen les terres de contacte accessibles. L'Ebre-Segre era una ruta interior que complementava la marítima i tenia a l'estuari el seu vèrtex i porta. De voler monopolitzar aquesta línia de nous mercats calia que els focs situessin un castell, establiment o ciutat fortificada al lloc més idoni de l'accès: una *τυρσις* potser coneguda per *τυρσις*?, aplicant-hi l'acusatiu plural del dialecte jònic, o potser *τυρση*?, segons la prosa àtica).

Els camins terrestres i, amb ells, les distàncies han estat un condicionament primordial fins a temps ben moderns. Els peatges medievals en són una bona mostra, i tal mostra és ingent quan ens referim a uns temps anteriors a les vies romanes. Un centenar de kilòmetres doncs representaven una gran distància per al comerç terrestre, tan gran que podem considerar-la com la màxima imaginable a recórrer. Per a les distàncies majors tan sols comptaven les rutes fluvials i les marítimes. Aquesta és una raó de tanta envergadura que, per si mateixa, ens explica una bona part de la realitat urbana de Tortosa i de la seva història.

Tan sols amb el caire econòmic d'aquest plantejament ens podem explicar l'amplitud toponímica proposada —les *plurimae civitates*— i les fortes concentracions demogràfiques. En aquella possible Tyriche esmentada per Ptolemeu (*Τυρικη*?), o aquella *Ἰβηρα* de Polibi, es podia concretar o s'addiu la definició de Ruf Fest Aviè: «Per raó de la opulència productiva del país, així com per l'intens comerç i tràfic fluvial per l'Ebre, per famosos, eren proverbials els recursos econòmics dels seus habitants» (text del s. iv d.C. i fent-se ressò del passat, però en raó del present). L'*ager ilercaonensium* respon a la cèlebre metàfora, l'*oleum flumen*, el riu retallat pels camps d'oliveres.

L'any 218 a.C. l'esquadra naval púnica estava *in ostio fluminis*. La flota romana, des de Tarragona, navegà arrimada a les formacions travertíniques. La distància a recórrer era poca i no foren vistos des de l'àrea ampostina. Giraren pel «Cap Redó» i es presentaren de cop *in ostio fluminis*, podríem dir que davant de la mateixa Tortosa: ... *retulerunt classem punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque, ut improvidos incautosque universos simul effuso opprimeret, sublatiis anchoris ad hostem vadit*.

No hi ha dubte: d'haver existit la més mínima formació de quaternari actual enllà del «Cap Redó», o sigui, una petita mostra del delta del riu, P. C. Escipió no hauria pogut sorprendre la flota cartaginesa puix que molt abans, com diu el mateix Titus Livi, hauria estat descobert des de les *multas et locis altis positas turres*...

La torre de L'Aldea, pel segle XII, encara estaria quasibé banyada pel mar, i la partida encara rep avui el nom d'illa. Entre la torre d'En Pinyol i la d'En Corder foren localitzades antigues necròpolis i els carrers i fonaments d'una gran ciutat gairebé enfrontada a l'actual Bítem, la qual ciutat podria ésser la Hibera de Livi. Poden resultar desconcertadores les localitzacions de la capital territorial però no ens ho sembla gens el fet geogràfic i econòmic que generà. Tothom ens avindrem llavors en què Dertosa, la famosa *Colonia Iulia Augusta*, apareix de sobte durant el segle I a.C., mentre que Hibera desapareix a l'ensem, mentre que la numismàtica ens informa sobre la realitat de DERT. HIBERA IVLIA ILERCAVONIA.

Amb qualsevol denominació toponímica o emplaçament, Tortosa ha estat sempre una ciutat marítima amb l'encunyament de ciutat-estat, oberta a la Mediterrània i sens mostres de veure's gaire afectada pels problemes terri-

torials. El seu *hinterland* tenia una desmesurada magnitud perquè la imposava el mateix paisatge geogràfic. El mapa geològic segueix avalant-nos: la teoria de les distàncies comercials i les barreres muntanyenques li condicionaven les possibilitats mentre que, pel Maestrat i la Plana, els aiguamolls presentaven l'insà i poc atractiu clima del Campredó o el delta del segle XIX. Són aquests uns aspectes que ja ens deixaven veure els antics geògrafs.

L'organització del territori medieval ens revela el mateix fenomen: no es reféu l'antiga Ilercavònia i reialme musulmà, migpartida entre el Principat i València, tan sols recuperada pel bisbat; tampoc no importà el fet de la Castellania d'Amposta, una jurisdicció dintre de la jurisdicció tortosina; no hi feia res que l'Ebre restés isolat del conjunt nacional de Catalunya (1149) i gairebé impotent davant del regne moro de València; els fets més importants de la Carta de Poblament (1148 i 1149) eren les aigües del riu i del mar, sens que el territori importés gaire cosa... Una infinitat de fets incideixen en reafirmar una ciutat de Tortosa preocupada de si mateixa i del seu mar, tancada en el seu condicionament geogràfic, puix que aquests factors constituïen la seva essència.

A començaments del segle XX, en adobar els baixos del palau episcopal, el prestigiós arquitecte i arqueòleg en Joan Abril resseguí el moll romà. Allí mateix, al segle XII, radicava el port de Riba-rec, relativament mantingut fins al segle XX. Si des de l'Escorxador fins a la Xiquina un hom es submergeix al llit del riu, pot veure unes aliniacions semblants a muralles que gairebé creuen el jaç i mig emergeixen durant l'estiu: sembla com si haguessin format «remulles» o dàrsenes en altres temps. Els romans, els protagonistes de grans empreses arquitectòniques, mai no tingueren la gosadia de fer un pont per connectar la Via Augusta: l'amplada i la profunditat de l'estuari no els ho permetia.

La riba dreta resultà terraplenada amb més facilitat. El Pla de les Sitges deixà d'ésser voramar. Tanmateix el Racó d'Omedo, on sembla que resten antiquíssimes arnelles per amarrar els vaixells, on la sabror de la terra no permet els cultius agrícoles, on a poc d'escarbar apareixen grans roques treballades per les ones... Les primeres illes sembla que es formaren durant l'etapa musulmana, quan ja ens consta el Pont de Barques i, per tant, l'*Insula Iberis* que després fou coneguda per Illa de Gènova o dels genovesos. El topònim musulmà, i actual, de La Xiquina sembla correspondre relativament a l'illa d'Abnabicorta que s'esmenta a la Carta de Franqueses als Jueus (1149), i una mica més amunt era l'illa de Sant Bernabé, el qual topònim segueix mantenint-se...

Ramon Berenguer IV desembarcà les tropes (1148) a dues llegües de la ciutat, ço és, en tombar el «Cap Redó», a la badia que esdevindria grau tortosí quan els grans vaixells tenien dificultats per arribar a Riba-rec, la badia que era un camp d'aiguamolls encara al segle XIX, un «camp-redó». La ruïna de la seva llotja medieval és tot un testimoni. A meitats de juliol de 1969, amb Josep de C. Serra i Ràfols, recorriem el sector roquer de Campredó-Soldevila, comprovàvem com la roca travertínica semblava haver estat menjada per les ones del mar i acollíem les afirmacions d'uns vells pagesos sobre l'existència d'un vaixell sepultat davant de la cova de la Rita (també excavada per les ones)... Caffaro ens deia tanmateix (1149) que el setge de Tortosa de 1148 s'acomplertà amb dues-centes naus.

No cal anar més endavant. El grau passà a Campredó i a Amposta i fou emprat el famós Port-Fangós, ja en ple delta. Cristòfor Despuig, als *Colloquis* (1570), en diu que feia segle i mig (1420) que el braç de riu existent entre l'Illa

de l'Ebre i Roquetes era intransitable per a les barques: les riades ho tornen tot a la situació primitiva, quasibé com si fos un paisatge sense els nivells quaternaris actuals.

La recessió marinera de Tortosa sembla que motivà una alteració econòmica al segle xv-xvi. Havien predominat unes inversions de capitals sobre un tràfec marítim i, aleshores, s'imposà una economia agrària. La Mediterrània havia engendrat Tortosa i, en retrocedir, li va comprometre el futur.

La navegació per l'Ebre ha estat comentada per molts autors (sobretot per F. Carreras i Candi) i fins al segle xx es mantenien les institucions dels calafats i dels pescadors, les drassanes i gairebé un centenar i mig d'embarcacions matriculades. Sembla com si s'hagués posat un punt final amb els bombardejos de la Setmana Santa de 1938, quan fou esclafat tot el barri dels pescadors. Tot allò que ara li resta a Tortosa és una Comandància de Marina, gairebé una gran bassa d'aigües residuals a l'estiu i un mar que torna a avançar cap a la ciutat, la que perviu amb elementals solucions de supervivència.

RESUM

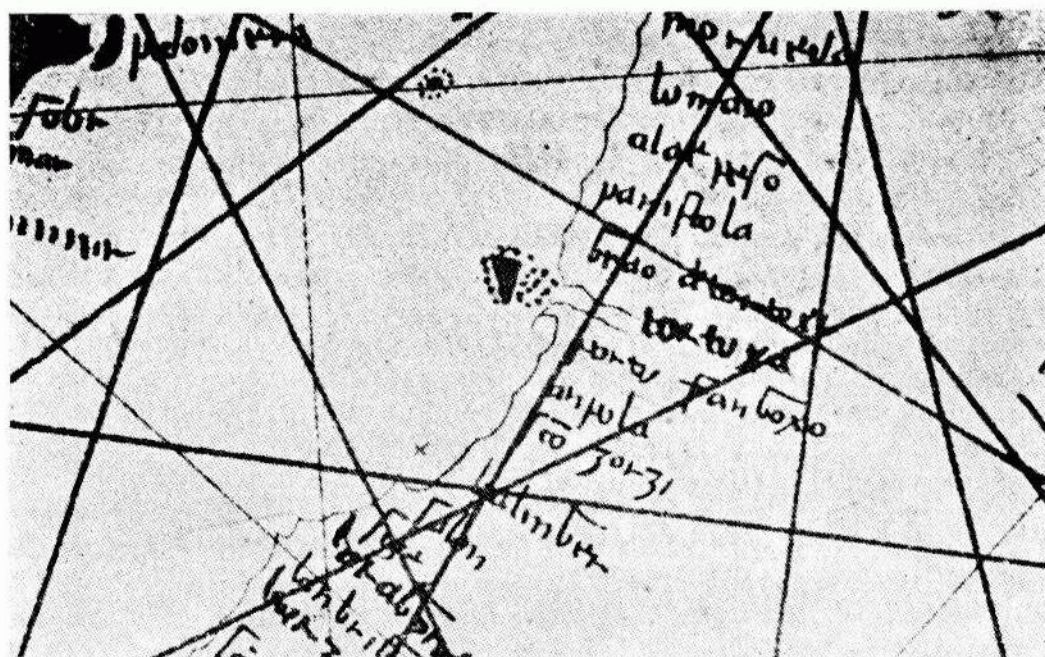
Es fa esment de les etapes ibera (ilercavònica) i romana, que cal considerar en l'estudi del territori tortosí, la geologia del qual, junt amb la història, permeten de fixar l'evolució de l'antic estuari de l'Ebre, que havia de tardar encara segles en transformar-se en delta. L'any 218 a.C. una esquadra naval cartaginesa que es trobava a Tortosa fou sorpresa per una de romana que havia sortit de Tarragona, comanada per P. C. Escipió. Tortosa era aleshores una població plenament marítima; els grans vaixells arribaven fins al port de Riba-rec, a l'indret on avui hi ha el Palau Episcopal. La definitiva recessió marinera de la ciutat esdevingué en els segles xv-xvi; no han pogut restituir-li aquesta vocació els esforços que s'han realitzat per a fer navegable l'Ebre.

RESUMEN

En este trabajo se hace referencia a las etapas ibera (ilercavónica) y romana que es preciso considerar en el estudio del territorio de Tortosa, en el cual la geología y la historia permiten determinar la evolución del estuario del Ebro, que todavía tardaría muchos siglos en transformarse en delta. En el año 218 a. C., una escuadra naval cartaginesa se encontraba en Tortosa, donde fue sorprendida por otra romana, que había partido de Tarragona al mando de P. C. Escipión. En aquella época, Tortosa era una población plenamente marítima; los grandes navíos llegaban hasta el puerto de Riba-rec, lugar correspondiente al actual emplazamiento del Palacio Episcopal. La recesión marinera de Tortosa acaeció definitivamente en los siglos xv-xvi; no le han podido restituir esta antigua vocación los esfuerzos que se han realizado en distintas fechas para obtener una buena navegación por el río Ebro.

SUMMARY

This study is referred to the iberian (ilercavonic) and roman stage who it is necessary to consider in a Tortosa's territory analysis, whose Geology and History allow the determining of the evolution of Ebre's estuary, much centuries before his delta transformation. In 218 b.C. a carthaginian fleet was in Tortosa, where was surprised by a roman fleet, who was leaved from Tarragona in command of P. C. Scipio. In that time Tortosa was a closely marine town; the most great ships was brought alongside the Riba-sec port, now the location of bishop palace. The maritime regression of Tortosa have happened in the xv-xvi centuries; the differents efforts for to make the Ebre river navigable have failed.

En la Carta de Navegar anònima de l'any 1384 figura (el Sud és a la part superior de la fotografia) el «Grado de Tortosa» i la ciutat de Tortosa, amb el traçat de la desembocadura de l'Ebre, en la qual en forma rudimentària semblen reflexats els accidents del delta. (Il·lustració del llibre «La Navegación por el río Ebro», de F. Carreras Candi; Barcelona, 1940.)